

ТРГОВИНА ПОЉОПРИВРЕДНИМ ПРОИЗВОДИМА
У ВИЗАНТИЈСКОМ НИШУ

Ниш као византијски град

Положај Наиса у централном делу Балканског полуострва давао је стратешки значај граду. У економском смислу значај града огледала се у развијеним саобраћајним комуникацијама које су стварале могућност унапређења трговине. Пољопривредно залеђе је са друге стране омогућавало да опстанак града буде одржив. Град је представљао повљно место не само за опстанак становништва у граду него и у његовој широј околини.¹ Главно занимање становника античког и срдњовековног Ниша била је пољопривреда. Пространа и плодна нишка котлина, испресецана долинама двеју већих река Јужне Мораве и Нишаве с многим притокама које се сливају са околних узвишења пружала је доста погодности за развој свих видова пољопривредне производње.

Насељавање римских легијских ветерана у Наису почиње крајем I века а наставља се током II века највероватније је допринело унапређењу пољопривредне производње. На подручје града насељавани су ветерани легије VII Claudia.² О постојању Латифундија извесне индиције наилазимо код Прокопија у његовом списку кастела. У том списку нека имена се завршавају са „iana“ (Timiana, Urbiana и др.) и означавају по својој прилици, виле и мајуре.³

Развој и напредак града зауставља велика сеоба народа која почиње током последњих деценија IV века. У овом периоду град је два пута рушен до темеља и то 441. године од стране Хуна и 471. године од стране Гота. Први напади Словена на просторе Балканског полуострва почињу средином VI века. Ови напади усмерени су на пљачкање и пустошење успутних насеља. Пажњу ових похода су привлачила места с богатим пленом. У овим нападима Словени још увек нису угрожавали бедеме

¹ M. F. Hendy, *Studies in the Byzantine monetary economy c. 300 – 1450*, Cambridge University press, Cambridge 1985, 57.

² С. Феријанчић, *Насељавање легионарских ветерана у балканским провинцијама I – III век н. е.*, Београд 2002, 164–165.

³ П. Петровић, *Ниш у античко доба*, Ниш 1999, 135.

утврђених градова. Они нису били у стању да их освоје. Само случајно или несмотреношћу бранилаца нападачи су могли да се домогну већих утврђења. Јустинијанова обнова градских бедема у VI веку допринела је успешној одбрани Ниша у време првих словенских напада. Велике штете је са друге стране трпело аграрно подручје града.⁴ Град је одолевао нападима педесетак година. Коначно освајање града одређује се у период између 612. и 614. године када престаје циркулација новца у граду. То је време владавине цара Ираклија.⁵

Византијска власт је поново успостављена на подручју града Ниша за време владавине цара Василија II (976 – 1025). То се вероватно десило за време византијских похода током друге деценије XI века којима је задат смртни ударац Самуиловој држави. Поновно освајање Ниша десило се највероватније око 1018. године.⁶

Византијско друштво XI века је запало у кризу која нарочито узима маха после смрти Василија II 1025. године. Долази до промене привредне и друштвене структуре Царства. Ојачало цивилно племство је на све начине смањивало финансијске изворе централне власти и разним средствима је покушавало да своје обавезе према владару сведе на најмању могућу меру. Оваквим мерама дошло је до убрзаног пропадања сељачких и војничких имања. Тиме је угрожена одбрамбена снага земље. Крупни земљопосед је растао без икаквих препрека на рачун сељачких имања. Није било више царева Македнске династије који су штитили мали сеоски посед. Чиновничко племство доноси превагу над војничким племством провинција што доводи до смањења војних способности земље. Долази до замењивања војне обавезе стратиота обавезама плаћања пореза. Овакви односи су се успостављали и у балканским земљама Византије.

Средина XII века представља доба напретка Ниша у оквиру система византијске власти. Јован Кинам, приликом пролаза крсташа Другог крсташког похода, запажа стратешку важност града. Он о томе каже следеће: „Када стигоше близу града Ниша, а то је главни међу градовима Дакије, ту је већ Михаило по надимку Врана, коме је од цара била поверена управа над овим крајем, њима већ био обезбедио све потребно – како му је претходно било наређено...“⁷ Савременици су истицали обиље пољопривредних и других производа, који су се могли наћи на оближњем тргу. Тако је Ел Идризи 1154. године о богатству Ниша забележио следеће: „... То је веома леп и богат град. У њему има много меса, рибе, меда, и млека, чије су цене веома ниске. Има много воћака. Лежи на обали Мораве (Нишаве – прим. пр.) која извире из српских планина. Ту на реци Морави има векики и леп мост преко којег се улази и излази из града...“⁸ Локална производња подмиривала је потребе становништва и подстицала је развој трговине. Ниш је остављао слику привредног богатства нарочито у поређењу са

⁴ Група аутора, *Историја Ниша I, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године*, Ниш 1983, 64 – 83.

⁵ П. Петровић, *нав. вело*, 45.

⁶ С. Пириватрић, *Самуилова држава обим и карактер*, Београд 1998, 127 – 132.

⁷ *Византијски извори за историју народа Југославије*, IV, Београд 1971, 18 – 21.

⁸ В. Петровић, *Ниш у делима путописаца од IV до XX века*, Ниш 2000, 28.

другим градовима дуж пута од Ниша до Браничева. Цар Манојло је много пута боравио у граду као и највиши представници државе. У граду су се обављали и значајни градитељски послови. Долази до обнове градских бедема 1165 године. Никита Хонијат о том догађају каже следеће: „... И сам Ниш окружише зидовима и обновише Браничево...“⁹

Византијска власт је у Нишу постојала са мањим прекидима све до последњих година XII века и почетком XIII века. Ниш је као византијски град последњи пут наведен 1198. године.¹⁰

О методу обраде земље

Ратарство је у раном средњем веку имало екстезиван карактер. Док је било мало становништва, земље много, исцрпљена земља се остављала без обраде, јер се могла обрађивати друга земља. Због оваквог начина обраде земље приноси су били мали.

Употреба ђубрива је била вероватно позната али недовољно развијена. Један од начина помоћу кога се враћала изгубљена плодност земљишта био је паљевински систем. Земљиште предвиђено за сетву житарица добијало се на тај начин што се шумски прекривач најпре крчио а потом палио. Након пожара земљу би прекрио дебео слој пепела. На овакав начин припремљено тло могло је да даје добар род неколико година ако се на њему саде житарице. Када се земљиште исцрпи земљорадници би га напуштали. Онда су прелазили да крче други део шума. На напуштеном земљишту остављало се да поново шума порасте.

У земљорадњи се усавршава метод обраде земље преласком на вишепољни систем. Дуго је систем обрађивања земље био двопољни плодород који су сачињавали житне културе укључујући и сува сочива и угар.¹¹ Двопољни плодород се састојао од два поља од којих је једно поље засејано, а друго лежи на угару. Недостатак оваквог начина обраде земље је у томе што се за сетву користи само једна половина постојећих ораница.

Тропољни плодород је укључивао поделу обрадиве земље на три дела, три поља. Прве године се на једном делу земље сеје жито (пшеница, јечам или зоб), на другом делу окопавине, а на трећем делу се на ради ништа него се ставља на угар. Следеће године на земљишти где се сеје жито, сеју се окопавине¹², тамо где су биле окопавине тај део се ставља на угар, а на оном делу што претходне године није ништа сејано, сеје се жито. Треће и наредних година обраде земље се врши истим редом у истој смени култура. Примена тропољног плодореда знатно је допринела побољшању продуктивности тла.¹³

⁹ *Византијски извори за историју народа Југославије*, књ. IV, Београд 1971, 137.

¹⁰ Група аутора, *Историја Ниша I, нав. дело*, 94.

¹¹ Ставити земљу на угар значи не обрађивати је те године.

¹² Окопавине су културе које се обрађују мотиком: купус, пасуљ, репа итд.

¹³ З. Симоновић, *Византија и Србија економски односи и утицаји*, Ниш 2003, 99 – 100.

Пољопривредна оруђа и алати

У античком и средњовековном Нишу од оруђа и алата су се употребљавали двокрака мотика (трнакоп), лопата, нож, секира. Ови алати кориштени су пре свега за крчење и баштенске радове. Секире су имале двоструку улогу служиле су и као оруђе али и као оружије. Од алата такође су се користили и ашови, грабуље, клинови и друго.¹⁴

Рало као ораћа справа познато је још од античких времена. Римљани су на просторе Балканског полуострва донели плуг.¹⁵ Између рала и плуга постоји разлика. Словенско рало било је сатављено од једног стабла чији је корен при врху био заострен у виду куке. Покретањем рала оно је рило и донекле разбацивало земљу. Током седмог века ралу се додаје на крају куке гвоздена лоптица која је добила назив раоник а на горњем делу стабла додаје се дршка за управљање. Приликом покретања рала земљорадник је користио вучни снагу животиње (стоке).¹⁶ Процес преласка рала у плуг представља велики помак у погледу усавршавања метаода обраде земље. Оваква врста плуга улазила је 12 cm у дубину земље.¹⁷

За кошење житарица користили су се српови а можда и косе мада за ове друге нема археолошких доказа. Облици српова дуго нису мењали изглед. До скоро у нашим крајевима налазили су се српови са изгледом првобитних српова. Вршење жита обављало се дрвеним млатилицама које су се покретале уз помоћ коња. Вејање жита вршило се на ветру. Жито се на примитиван начин млело на каменима. Касније у употребу улазе и жрвњеви.

Употребу млинова и воденица јасно се спомиње у Земљорадничком закону. Поред природних водених токова на којима су се млинови градили вода за млинове је у неким случајевима довођења и воденим каналима који су били дугачки и пар километара. Ови канали уједно коришћени у ирригацији вртова и башта.¹⁸ О постојању воденица у близини Ниша на реци Нишави знамо на основу следећег податка из 1096. године за време Првог крсташког похода када је кроз Ниш прошла војска Петра из Амијена: „Намесник Никета дочекао је у Нишу пријатељски његове неуређене и грабљиве чете. Али, они приметнуше борбе на тргу, запалише неколико воденица, те у бици изгубише своја кола.“¹⁹

За прављење вина коришћена је преса као незаобилазно оруђе.²⁰ Модел пресе потицао је из римских времена.

¹⁴ И. Поповић, *Античко оруђе од звожеђа у Србији*, Народни музеј, Београд 1988, 198.

¹⁵ Ђ. Дера, *Аграрни покрети у старом Риму*, Нови Сад 1901, 13.

¹⁶ А.П. Каждан и Г.Г. Литварин, *Очеркши Византии и южных Славян*, Санкт-Петербург 1998, 68.

¹⁷ *The Economic History of Bizantium*, Anthony Bryer, The Means of Agricultural Production: Muscle and Tools, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, Washington, D.C. 2002, 107.

¹⁸ *The Economic History of Bizantium*, Jacques Lefort, The Rural Economy, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, Washington, D.C. 2002, 235 – 236.

¹⁹ К. Јиречек, *Историја Срба I*, 133.

²⁰ И. Поповић, *нав. дело*, 196.

Ватра се правила уз помоћ металних кресива. Постојала је и справа слична дрљачи која је служила за изравњавање и нивелисање терена.

Биљне културе

Биљна производња Византијског царства била је разноврсна. Територија Царства простирало се углавном у медитеранском појасу али такође је обухватала и унутрашњост Мале Азије и Балканског полуострва. Предпостављамо да су на подручју града Ниша односно његове шире околине узгајане све познате биљне културе које су имале традицију гајења.

Од житарица сејане су пшеница, јечам и овас а у мањој мери просо. Од повртарских култура узгајани су боб, грашак, пасуљ, боранија, лук, першун, купус. Такође гајена је и репа као храна сиромашнијих слојева становништва.

Од воћа спомињу се брескве, шљиве, вишње, рогачи друго. Такође узгајане су: јабуке, крушке, дуње, бадем, кестен, орах, лешник и дуд. Гајено је неколико врста истог воћа на пример од јабука су гајене црвена јабука, слатка јабука, калемљена јабука итд.

Пошто је Византија била медитеранска земља узгајане су и типичне медитеранске културе као што су: палмино дрво, лимун, пистаћи, смоква, нар, маслина и друго.²¹ Ови производи су могли путем караванског саобраћаја да буду допремани у унутрашњост Балканског полуострва.

Винаградарство и гајење грожђа било је заступљено још од римских времена. Виноградарство је имало традицију и велику примену у византијском друштву. Вино је коришћено и у црквеним и у световним приликама. О развијености винарадства у околини града Ниша сведочи налаз камене пресе за муљање грожђа на Медијани. Преса је кружне основе са урезаним жлебом по обиму на горњој површини и сливником. Недостаје горња конструкција од дрвета.²² У Земљорадничком закону спомињу се амбари пуни жита али и подруми који су пуни вином, спомињу се такође и муљаче, сеници, племње.

Од индустријских биљака узгајао се лан који се користио у текстилној индустрији. Он се производио у околини Ниша чија је клима поговодала за узгој ове културе. У ширем окружењу на територији Бугарске и Македоније узгајана је ова култура. Конопља су такође узгајана у околини града. Памук је гајен на острвима Медитерана као што су Крит и Кипар.²³ Допреман је караванским сабраћајем на Нишку тржницу.

²¹ *Byzantine Garden Culture, Garden Making and Garden Culture in the Geoponika*, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, Washington, D.C. 2002, 167.

²² Група аутора, *Историја Ниша I*, нав. вело, 73.

²³ *The Economic History of Bizantium*, Jacques Lefort, *The Rural Economy*, нав. дело, 252.

О узгоју животиња

На основу података из Земљорадничког закона сазнајемо које су животиње узгајане на територији Царства. Узгајани су говеда, магарци, овце, свиње и пси.²⁴ Поред ових животиња знамо да су узгајане мазге, биволи, козе, живина и пчеле. Најраспрострањенија животиња била је овца. Околни терени у близини града погодовали су за узгој и чување разних врста стоке а нарочито овце. Неки манастири у Малој Азији имали су у свом поседу и камиле.²⁵ Није немогуће да се ова животиња појављивала у Нишу караванским саобраћајем као средство за превоза робе.

Саобраћајне комуникације и транспорт производа

Најважнији трговински центри Царства били су повезани друмовима које су у већини случајева изградили још Римљани. У римском царству се доста полагало на путну инфраструктуру. Пuteви су прављени углавном у долинама река са превојима између планина. Они су водили из Панонске равнице и долине река у Србији и Македонији према лукама на мору.²⁶ После сеобе народа и досељавањем Словена на просторе Балкана путна мрежа је препуштена пропадању. Такозваних царских друмова је било мало. Били су доста запуштени и у лошем стању. Вожња колима је због тога била доста отежана. Кола су често западала у благо или су наилазила на непроходне правце. Углавном се превоз људи и роба вршио коњима и товарним животињама на већини праваца.²⁷

Најпознатији средњовековни пут је био Цариградски друм (Via Militaris) који је спајао средиште Балканског полуострва са Блиским Истоком. Представљао је важну трговинску али и војну саобраћајну везу између Истока и Запада. Друм је преко Београда ишао долином Мораве до Ниша, а одатле се пружао за Цариград преко Бугарске и Тракије. Пут од Београд до Ниша се према подацима из 1147. године за време Другог крсташког похода прелазео за пет дана кроз шумовите пределе.²⁸

Производи који су се најчешће превозили караванским саобраћајем били су вино и маслиново уље. Поред ових производа средство транспорта били су и други производи. Била је то разноврсна палета готових производа, полупроизвода али и сировина.²⁹

²⁴ Л. Маргетић, *Земљораднички закон (Nomos Georgikos)*, Зборник Правног факултета свеучилишта у Риједи 3, Ријека 1982, Љ. Кандић, *Одабрани извори из опште историје државе и права*, Београд 1977, И. П. Медведев, *Византиски земљедельчески закон*, Ленинград 1984, и Е. Э. Липшиц, *Земљедельчески закон Византии*, Сборник документов по социално – економической истории Византии. М., Изд. АН СССР, 1951, 103 -108.

²⁵ The Economic History of Bizantium, Jacques Lefort, The Rural Economy, *нав. вело*, 252.

²⁶ М. Мирковић, *Економска историја Југославије*, Загреб 1968, 66.

²⁷ К. Лиречек и Ј. Радонић, *Историја Срба*, 2, Београд 1978, 188 – 189.

²⁸ М. F. Hendy, *нав. вело*, 37.

²⁹ М. F. Hendy, *нав. вело*, 559 – 561.

Закључак

Ниш као византијски град представљао је важно трговачко средиште које се налазило на раскршћу путева. Богато залеђе града доприносило је да рурално становништво његове околине своје производе доноси и продаје на градском тргу. Пољопривредни производи су допремани и из шире околине града али и са других територија Царства. На основу свих ових показатеља можемо сматрати да је трговина пољопривредним производима била развијена у граду.

Zoran Simonović

AGRICULTURAL PRODUCTS TRADING IN BYZANTINE NIS

The City of Nis wasn't ruled by Byzantine Empire continuously. We recognize two main period of Byzantine rules. The first was started while Constantine I, byzantine emperor, ruled City of Nis, and was ended after the Slavs invasion, during the reign of Emperor Iraclius. The second came between reign of Emperor Basil II, who established byzantine control of Serbian teritorry again, up to the end of XII – beginning of XIII century.

The city was the center of the trading activities in both of these periods hence it was located on the main trading routes crossroad in that time. The reach rural background was the main reason for a people from the rural areas to sell their products on the city square/ the market place. The agricultural products were brought from the broad territory of the city too. Based on these facts, we can say that agricultural products' trading was fairly developed in that time.

In Byzantine sources, which dealing with agricultural production (The Farmers Law and Geoponiki) as well as their trading (the Book of Eparch), we can find many things about various agricultural products of those times, the way of their packing as well as about governmental regulations referring to trading activities itself.

